

УДК 811.161.1'243'27:378.147.091.33

<http://orcid.org/0000-0003-4917-7934>

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ушакова Н.І., докт. пед. наук (Харків)

Статтю присвячено визначенню лінгвокогнітивних засад методики формування лінгвокультурної компетентності під час навчання іноземної мови. Схарактеризовано лінгвокультурологічний і психолінгвокультурологічний підходи до визначення шляхів адекватної інтерпретації іноземної культури. Розглянуто еволюцію базових одиниць лінгвокультурологічного аналізу (лінгвокультурема, лінгвоідеологема, концепт, фрейм-структура,

© Ушакова Н.І., 2015

лінгвокультурний типаж, мем). Описано можливості відображення теоретичних досягнень лінгвокультурології в лінгводидактиці на прикладі вивчення іноземними студентами-філологами дисципліни «лінгвокультурознавство».

Ключові слова: інофони, коди культури, лінгвокультурна компетентність, лінгвокультурологія, одиниці лінгвокультурологічного аналізу.

Ушакова Н.И. Лингвокогнитивные основы методики формирования иноязычной лингвокультурной компетентности. Статья посвящена определению лингвокогнитивных основ методики формирования лингвокультурной компетентности в процессе обучения иностранному языку. Охарактеризованы лингвокультурологический и психолингвокультурологический подходы к определению путей адекватной интерпретации иноязычной культуры. Рассмотрена эволюция базовых единиц лингвокультурологического анализа (лингвокультурема, лингвоидеологема, концепт, фрейм-структура, лингвокультурный типаж, мем). Описаны возможности отображения теоретических достижений лингвокультурологии в лингводидактике на примере изучения иностранными студентами-филологами дисциплины «лингвострановедение».

Ключевые слова: единицы лингвокультурологического анализа, инофоны, коды культуры, лингвокультурная компетентность, лингвокультурология.

Ushakova N.I. Linguocognitive Bases of Language Teaching Methods of Forming Foreign Language Linguocultural Competence. The article is devoted to the definition of the linguocognitive bases of language teaching methods of forming the linguocultural competence in the process of training a foreign language. The actuality of the research is defined by the fact that adequate communication is possible in the situation when the communicants speak in the necessary measure not only the language of communication but also the abilities to use the corresponding linguocultural thesaurus. The author characterizes linguoculturological and psycholinguoculturological approaches to defining the ways of foreign-language culture adequate interpretation which can form the basis for creating the language teaching methods of foreign language linguocultural competence formation. Linguoculture is a linguocognitive phenomenon, semantics of linguoculture – containing cultural meanings materialized in language signs. It has been considered the evolution of the main units of linguoculturological analysis (a linguoculturema, a linguoideologema, a concept, a frame structure, a linguocultural type, a meme). Such units are more complicated structural-semantic phenomena than the word as they possess the connotative content. For comparison of national conceptual systems it is possible

to use the linguocognitive construct “culture code”. The comparison of language culture codes gives the chance to reveal the fragments of national mentalities which differ in similarity or their specifics of figurativeness. The code of culture models a world language picture and is fixed in lexical, phraseological, paroemiological language fund. The author describes the possibilities of displaying theoretical achievements of linguoculturology in linguodidactics based on the example of learning the discipline “Culture-oriented linguistics” by foreign students-philologists, mastering of national-specific vocabulary groups (anthroponyms, toponyms, zoonyms), phraseological units, aphorisms, somatizms. Illustrations are given for the situation of mastering Russian as a foreign language. Creating the bank of linguocultural concepts and linguocultural types, structured according to the level of language proficiency, can become the direction of further methodical searches.

Key words: culture codes, foreign students, linguocultural competence, linguoculturology, units of linguoculturological analysis.

Процес глобалізації передбачає зміцнення міжнаціонального співробітництва, посилення міжкультурної взаємодії народів, розвиток полікультурної мовної освіти. Тому питання культурології в першу чергу постають перед науковцями та викладачами, які досліджують та розробляють різні підходи до вивчення мов, зокрема лінгвокультурологічний.

Останні досягнення філологічної науки свідчать, що адекватна й успішна комунікація можлива лише тоді, коли комуніканти належним чином володіють не тільки мовою спілкування, але й уміннями оперувати відповідним лінгвокультурним тезаурусом [2; 5; 7].

Проблема підготовки молодих людей до життя в полікультурному просторі шляхом формування когнітивно-діяльнісних умінь міжкультурного спілкування є **актуальною** і посідає одне із чільних місць у системі сучасної мовної освіти.

Мета статті – визначити основні напрями сучасних теоретичних лінгвокультурологічних досліджень, що можуть слугувати базою побудови методики формування іншомовної лінгвокультурної компетентності.

Аналіз останніх досліджень. Науковим підґрунтям навчання діалогу культур є лінгвокультурологія – сучасна наукова парадигма, яка за останнє тридцятиріччя виокремила свій дисциплінарний статус у теоретичному описі взаємозв’язку мови – культури – особистості

і сьогодні намагається виробити власну методологічну базу як навчальна інноваційна дисципліна з міжкультурної комунікації [5].

Центральним завданням лінгвокультурології є аналіз взаємозв'язку мови, культури, особистості, що розглядаються в їхній нерозривній єдності. У сфері лінгвокультурологічних досліджень сформувалися два напрями: теоретичний і прикладний. Напрямок, орієнтований на вирішення теоретичних проблем, називають «внутрішньо-дисциплінарним», а у напрямі, що орієнтований на реалізацію завдань викладання мови як іноземної, здійснюються «зовнішні прикладні дослідження» [5].

У межах *прикладної лінгвокультурології* визначають різні наукові традиції, або парадигми: лінгвокраїнознавство, лінгвокультурознавство, міжкультурна комунікація. Становлення лінгвокультурології у тих формах, у яких вона в останні роки існує, на думку В.В. Воробйова, – це продовження лінгвокраїнознавства.

Одна із відомих сучасних лінгвістів-когнітивістів та культурологів В.В.Красних вважає, що адекватна інтерпретація іншомовної культури можлива лише за умов урахування нового – психолінгвокультурологічного – підходу, який розширює зону аналізу до вивчення складових багатоаспектної єдності «мова – свідомість – культура – лінгвокультура – людина – спільнота – комунікація». З точки зору психолінгвокультурології, мова виконує функцію визначення семантики лінгвокультури [7].

На думку дослідниці, культура піддається трансляванню як синхронно (між сучасниками, що живуть і спілкуються «тут і зараз» з точки зору історичної перспективи – «горизонтальна» трансляція), так і діахронно (не тільки безпосередньо між поколіннями – від одного покоління до іншого, але й через ланцюжок поколінь, коли спілкування дистанційовано – «вертикальна» трансляція).

Що стосується *лінгвокультури*, то вона розуміється як культура, втілена і закріплена у знаках мови, явлена нам у мові та через мову. Лінгвокультура є лінгво-когнітивним феноменом. Семантика лінгвокультури – це культуруносна смисли, матеріалізовані у знаках мови. Отже, вивчення лінгвокультури вимагає розробки нових методів досліджень інтегративного характеру, що відповідають комплексній лінгво-когнітивній природі феноменів, що аналізуються та вивчаються.

Мовна свідомість містить опосередкований значеннями індивідуальний образ світу, а лінгвокультура – тільки загальні компоненти образу світу, тобто те, що формує його «об'єктивну складову», а вона, як відомо, завжди культурно маркована і культурозалежна, оскільки обумовлюється єдиною системою значень, оточенням, у якому «складається» образ світу, а саме культурою [7].

Уважаємо, що психолінгвокультурологія покликана і здатна відповісти на багато питань, що існують як у теоретичному аспекті, так і в аспекті практики викладання мов міжкультурного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Якщо є наука, то у неї обов'язково складається своя термінологічна система, якщо здійснюється навчальний процес, то актуальним є визначення одиниць навчання.

Проблема виокремлення базових одиниць лінгвокультурології привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників і є основоположною для встановлення закономірностей і взаємозв'язків між елементами культури та лінгвометодичними засобами організації їхнього засвоєння інофонами.

Еволюція завдань і методів лінгвокультурології призвела до еволюції базових одиниць лінгвокультурологічного аналізу.

Спробу комплексного порівняльного аналізу існуючих лінгвокультурологічних теорій, визначення взаємозв'язку базових лінгвокультурологічних одиниць (*концепт, лінгвокультурний типаж, мем*) здійснено Н.С. Арістовою.

Щодо поглядів інших видатних культурологів, то Н.Д. Арутюнова розглядає універсальні одиниці культури, що можуть бути вилучені із текстів; роботи лінгвістичної школи В.Н. Телія присвячені опису національно-культурних конотацій у фразеології і виявленню «характерологічних рис менталітету». Наріжним каменем теорії В.В. Воробйова є системно-цілісний підхід до інтерпретації взаємозв'язку та взаємодії культури й мови під час її функціонування, національних форм буття суспільства, що віддзеркалюються у системі мовної комунікації та ґрунтуються на його культурних цінностях, – усього того, що формує «мовну картину світу» [2].

Основною одиницею лінгвокультурологічного аналізу дослідники вважають різні наукові конструкти.

У В.В. Воробйова це *лінгвокультурема* – «діалектична єдність лінгвістичного й екстралінгвістичного змісту». Автор розмежовує

категорії «слово» и «лінгвокультурема», виходячи з того, що *лінгвокультурема* є більш складним структурно-семантичним явищем, ніж слово, в якому семантичне ядро поділяється на саме мовне значення та культурний зміст, і доходить висновку про те, що лінгвокультурема має конотативний зміст і «живе до тих пір, поки живе ідеологічний контекст, що її породив» (переклад наш – У.Н.) [2: 32].

Певний час використовуються також терміни *лінгвокультурологема*, *лінгвоідеологема* (В.І. Шаклеїн), *логоеністема* (Є.М. Верещагін), *прецедентні тексти* (Ю.М. Караулов), *соціокультурні стереотипи мовленнєвого спілкування* (Н.Д. Бурвікова), *фрейм-структури*, що формують систему валентних зв'язків, асоціацій (В.В. Красних).

В.Н. Карасик основною одиницею лінгвокультурології визнає *культурний концепт*, а також реалії та фонові значення, характеристики конкретних і абстрактних найменувань, що потребують для адекватного розуміння додаткової інформації про культуру народу [6].

Наступним в ієрархії лінгвокультурних одиниць є *лінгвокультурний типаж* – похідний від *концепту*. Лінгвокультурними типажамі вважають образи представників певної культури, які відомі основній культурній спільноті. Сукупність таких образів складає культуру того чи іншого суспільства [2].

Підкреслимо, що поняття *лінгвокультурний типаж* уважають більш широким, ніж поняття *літературний образ* і *літературний персонаж*, бо воно має здатність до реплікації і часто виходить за межі не тільки твору, в якому створено, а й за межі національної культури, стає здобутком всесвітньої культурної спадщини [2].

Який науковий конструкт можна вважати науковим продовженням понять концепту, лінгвокультурного типажу? Наприкінці ХХ століття несподіване рішення цього питання запропоновано біологом Р. Доукінзом, який запропонував термін *мем* для назви основної одиниці передачі культурної інформації, в його розумінні – імітації.

Відповідно до гіпотези Р. Доукінза, *мем* – одиниця культурної еволюції, а ідеї та образи, що закріплені в мовній свідомості, здатні еволюціонувати. Культурна еволюція здійснюється в результаті відбору найбільш значущих концептів, ідей і цінностей шляхом їхньої реплікації з культури-джерела до інших культур. Концепцію Р. Доукінза

було розвинуто психологами та культурологами Г. Плоткіним, Р. Броуді, Д. Хофстедтером і Д. Деннеттом.

Г. Плоткін уважає мем одиницею культурної спадковості, аналогічною гену, внутрішньою репрезентацією знання. Меми відіграють регулятивну роль у нашій поведінці. Психолог-когнітивіст Д. Деннетт розглядає мем як комплексну ідею, саме мовна репрезентація мема (як засобу необмеженої реплікації лінгвокультурного концепту або типуажу під час міжкультурної комунікації) виконує функції ретранслятора.

Ч. Ламсен і Е. Вілсон запропонували концепцію *культургену*, що будується аналогічно механізмам передачі генетичної інформації [2].

Як відзначають науковці, існує два основних способи реплікації мемів – *вертикальний* і *горизонтальний*, що відрізняються за темпоральним і просторовим принципами. *Вертикальний* спосіб полягає в отриманні ідей у спадок від покоління до покоління – від попередників, батьків, через усну передачу, книги або інші культурні артефакти. *Горизонтальна* передача ідей здійснюється між представниками одного покоління і від культури до культури. Такий спосіб поділяється на внутрішньокультурну і крос-культурну передачу, в результаті якої меми розповсюджуються або виключно в національній культурі або в кількох лінгвокультурних спільнотах [2].

Дослідниками побудовано загальну концепцію передачі культурної спадщини від однієї національної лінгвокультури до іншої в діахронічному аспекті. *Концепт* як і більш складний конструкт *лінгвокультурний типаж* є базовими одиницями лінгвокраїнознавчого аналізу, вони формують національну картину світу в синхронічному аспекті на певному етапі його історичного розвитку. *Національно-специфічні концепти*, які складають основу будь-якої культурної спільноти, існують переважно в національній мові та суспільній національній свідомості. Під час переносу з однієї національної лінгвокультури в іншу *концепт* з часом стає *мемом*, реплікацією вихідного ментального конструкту, та набуває нових рис залежно від особливостей культури-реципієнта. Таким чином, меми стають провідниками культури окремих країн в інтегровану культуру світової спільноти [2].

У межах лінгвокультурологічної парадигми основою мовленнєвого спілкування вважають концептуальну взаємодію [3]. Передумовою

її успішності є врахування структури та змісту індивідуальних концептуальних систем комунікантів під час мовленнєвого спілкування. Його ефективність визначається ступенем адекватності індивідуальних когнітивних систем учасників комунікації. Проблеми такої взаємодії безпосередньо впливають на результати комунікації та знаходять своє відображення в мові.

До основних проблем концептуальної взаємодії під час мовленнєвого спілкування належать, за думкою М.М. Болдирева, такі: 1) структурна відповідність концептуальних систем учасників комунікації; 2) змістова відповідність таких систем; 3) адекватність оцінки концептуальної системи партнера з комунікації; 4) ступінь володіння колективним знанням і мовним досвідом, їхньою соціокультурною специфікою; 5) відповідність принципів, механізмів і когнітивних контекстів формування й розуміння смислів, що використовуються комунікантами [3].

Ідеї лінгвокультурології, концептології знаходять своє відображення у лінгводидактиці. Розглядаються можливості виявлення універсального й національного компонентів лінгвокультурного коду в мовах, що контактують. [1]. Обґрунтовується положення про наявність національних еталонів і стереотипів в обох лінгвокультурах. Для розробки методики порівняння національних концептуальних систем запропоновано конструкт «код культури». Його визначають як «систему знаків матеріального й духовного світу, що стали носіями культурних смислів» (переклад наш – Н.У.) [1: 13].

Код культури – «сітка», яку культура накладає на навколишній світ, – структурує уявлення про картину світу певного соціуму (природні об'єкти, артефакти, явища, дії, події) [1: 13]. Код культури моделює мовну картину світу, закріплюється в лексичному, фразеологічному, пареміологічному фонді мови, в текстах, що реалізовані в певній культурі.

Виокремлюючи низку кодів культури, В. Аврамова ілюструє їх прикладами з російської мови, наведемо декілька з них: соматичний (*держать в голове, до мозга костей*), просторовий (*к черту на кулички*), часовий (*впасть в детство*), предметний (*до лампочки*), природно-ландшафтний (*дать дуба, камень на душе, лес рук*), гастрономічний (*каша в голове, котелок не варит*), код одягу

(*снимать шляпу, под каблуком*), кольоровий (в *черном цвете, розовые мечты*) [1: 14].

Порівняння мовних кодів культури дає можливість виявити фрагменти національних менталітетів, що відрізняються несхожістю або специфікою образності.

Надбання теоретичної лінгвокультурології допомагають визначити напрями лінгводидактичних пошуків щодо навчання інофонів адекватної інтерпретації одиниць із національно-культурними елементами семантики. Особливої значущості набуває формування лінгвокультурної компетентності у навчанні майбутніх викладачів іноземних мов, перекладачів.

Наприклад, під час засвоєння курсу «лінгвокраїнознавство» [8] іноземні студенти-філологи, що вивчають російську мову, опановують одиниці різних рівнів мовної системи: слово, словосполучення (фразеологізм), речення (паремія) тощо. Навіть порівняння семантичних долей таких простих слів, як *школа, автобус* доводить важливість лінгвокультурного аналізу загальнолітературної лексики, а особливо найбільш культурно значущих груп лексики (антропоніми, топоніми, зооніми тощо). Номінація мовленнєвих дій також має національно-культурну специфіку, емоційне забарвлення (*ворковать, шипеть, сюсюкать, щебетать, каркать, мычат, трепать языком, гнать пургу, вешать лапшу на уши*).

Названі вище коди культури опрацьовуються в курсі лінгвокраїнознавства також на матеріалі фразеології. Розглядаються групи фразеологізмів за походженням: біблійні (*нести свой крест*), міфологічні (*Сизифов труд*), побутові (*лезть на рожон*). Порівняння символіки кольору російських фразеологізмів (*белая ворона, коричневая чума, голубая кровь*) із символікою кольору, що притаманна рідній мові студента, надає цікаві приклади схожості та розбіжності в їхній інтерпретації носіями різних мов і культур.

Не менш важливим вважаємо опанування інофонами національно-культурної специфіки афоризмів і соматизмів.

Висновки. Проведений аналіз наукової літератури і наші власні спостереження підтверджують, що у специфіці образної форми мовних одиниць відображається національно-специфічне бачення реальності носіями певної культури.

Несхожість образності та системи конотативних одиниць різних рівнів двох мов є проявом несхожості екстралінгвістичних чинників: історії, географії, релігії, традицій, ментальності. Цілеспрямоване вивчення і порівняння під час опанування мови різниці кодів культур, що контактують, дає позитивні результати і може стати перспективним напрямом подальших науково-методичних пошуків, зокрема створення банку лінгвокультурних концептів і лінгвокультурних типажів мови, що вивчається, який доцільно структурувати відповідно до рівня володіння іноземною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврамова В. Языковой код культуры / В. Аврамова // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 г.) / Ред. кол. : Л.А. Вербицкая, К.А. Рогова, Т.И. Попова и др. – В 15 т. – Т. 6. – СПб. : МАПРЯЛ, 2015. – С. 13–19.
2. Аристова Н.С. Эволюция базовых единиц лингвокультурологического анализа: концепт, лингвокультурный типаж, мем / Н.С. Аристова // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 г.) / Ред. кол. : Л.А. Вербицкая, К.А. Рогова, Т.И. Попова и др. – В 15 т. – Т. 6. – СПб. : МАПРЯЛ, 2015. – С. 31–37.
3. Болдырев Н.Н. Концептуальное взаимодействие как основа речевого общения / Н.Н. Болдырев // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 г.) / Ред. кол. : Л.А. Вербицкая, К.А. Рогова, Т.И. Попова и др. – В 15 т. – Т. 6. – СПб. : МАПРЯЛ, 2015. – С. 66–72.
4. Бурвикова Н.Д. Лингвистические единицы культурного знания: теоретический и практический аспекты / Н.Д. Бурвикова // Методическое пособие к дистанционному курсу повышения квалификации преподавателей русского языка как иностранного: В 2-х частях: Часть I: Методика преподавания русского языка как иностранного / Под ред. Э.Г. Азимова. – М. : МАКС Пресс, 2004. – С. 39–70.
5. Воробьев В.В. Лингвокультурология 30 лет спустя: есть ли теоретические достижения в описании взаимодействия языка – культуры – личности и каковы прикладные перспективы в обучении иностранным языкам? / В.В. Воробьев // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 г.) / Ред. кол. : Л.А. Вербицкая, К.А. Рогова, Т.И. Попова и др. – В 15 т. – Т. 6. – СПб. : МАПРЯЛ, 2015. – С. 110–117.

6. Карасик В.И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : науч. изд. / под. ред. И.А. Стернина. – Воронеж : Воронеж. гос. университет, 2001. – С. 75–80.
7. Красных В.В. Основные функции языка, культуры и лингвокультуры в свете психолингвокультурологии / В.В. Красных // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 г.) / Ред. кол. : Л.А. Вербицкая, К.А. Рогова, Т.И. Попова и др. – В 15 т. – Т. 6. – СПб. : МАПРЯЛ, 2015. – С. 304–310.
8. Ушакова Н.И. Лингвострановедение. Учебные материалы и задания для студентов факультета иностранных языков : учеб. пособие / Н.И. Ушакова. – Х. : Компания МИТ, 2012. – 122 с.
9. Шаклеин В.М. О содержании лингвокультурологического образования для иностранцев, изучающих русский язык / В.М. Шаклеин // Мир рус. слова. – 2005. – № 1–2. – С. 36–43.